

УДК 94 (477)

Гомотюк О., Гомотюк В.

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ГАЛИЧНИИ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Проаналізовано наукові та літературно-публіцистичні праці І. Франка історико-економічної тематики. Доведено вагомість його досліджень у становленні економічної історії краю.

Ключові слова: історія економіки, Галичина, лихварство, селяни.

Історичні знання відіграють чи не найважливішу роль у житті суспільства, окремих верств, особистостей. Думається, що й у контексті розвитку будь-якої галузі знань історичний компонент посідає не останнє місце, оскільки дає змогу проаналізувати генезис того чи іншого явища, події, враховує історичні закономірності. Не є винятком у цьому правилі й економічна історія, порівняно молода наука, яка сформувалася у XVIII ст. та розвинулася в окрему дисципліну в середині XIX ст. Історія має допомагати створювати образ господарських моделей людства, оцінювати економічний досвід, формулювати закони і закономірності тощо. Розвиток незалежної України потребує саме таких аналітичних підходів із урахуванням національних традицій, ментальності, специфіки організації економіки.

Така постановка проблеми актуалізує звернення до історико-економічного досвіду минулого, зокрема перших наукових студій, розвитку економічної думки в Україні загалом. У цьому аспекті виділимо постать І. Франка, оскільки, по-перше, «народ, що не шанує своїх великих людей не варт зватися освіченим народом» [1, 220]. По-друге, творчість вченого ще недостатньо відома широкому загалу і, безперечно, становить золотий фонд нації, оскільки є втіленням новаторських підходів, багата на потужний арсенал думок, характерна неординарністю, комплексністю, цілісністю викладу матеріалу. По-третє, досі залишаються актуальними слова І. Франка про те, що бракує цілісного вивчення історії Галичини, починаючи з 1772 р. [2, 116].

Оцінка постаті І. Франка як науковця, літератора, історика, історика літератури, етнографа, філософа, економіста була предметом студій не одного покоління українознавців. Як засвідчує аналіз наукової літератури, проблема історико-економічних студій мислителя ще не отримала належного висвітлення. У працях М. Возняка, О. Дея, О. Білоуса, Г. Вервеса, Я. Грицака, М. Кравця, З. Кузьміна, М. Ломової, Ф. Пустової, В. Мики-

тася, О. Мороза, І. Курганського, О. Сидоренка, О. Забужко, І. Дорошенка, Г. Дончика, С. Єфремова, П. Кононенка, О. Семківа та ін. [3] наголошується на окремих здобутках творчості і громадсько-політичної діяльності. Історико-економічна проблематика розглядалася здебільшого у контексті синтетичних студій сучасних дослідників [4].

Мета даної розвідки – звернення до франкового аналізу економіки Галичини, достатньо специфічної та національно-виразної частини України; виокремлення особливостей господарства; характеристика структуризації краю та її наслідків для майбутнього розвитку.

Багата творча спадщина І. Франка засвідчує широту інтересів мислителя. Праці «Мислі о еволюції в історії людськості», «Що таке поступ?», «Повний образ історії України-Руси», «Святослав», «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах», «Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині», «Матеріали до історії Коліївщини», «Наш погляд на польське питання», «Причинки до історії України-Руси» та інші висвітлюють важливі проблеми історичного буття українців. Хоча І. Франко не був професійним істориком, він ґрунтовно вивчав історичні джерела та літературу, розуміючи історію як «...слідження внутрішнього зв'язку між фактами» [5, 77], висловлював методологічні поради. Каменяр наголошував на тому, що «...духовна зв'язь, то не що інше як природна причиновість, внутрішня діалектика розвитку, котра лучить в собі всі суперечності, вирівнює всі нерівності, котра з найрізномродніших частей творить одноцільну єдність. От тої-то діалектичної методи, тої єдності в погляді на природу і світ хибує ще й досі найбільші часті наших учених учителів» [6, 18]. С. Шелухін у спогадах про І. Франка зазначав: «...1912 року в Одесі перебував Франко. Я доставляв Франкові книжки, він читав з інтересом і балакав, живучи науковими інтересами. Пам'ять у нього була надзвичайно велика. Одного разу він пішов зо мною в університет на реферат в Історико-філологічному товаристві про джерела нашого літопису... Вислухавши реферат і уваги вчених, Франко зголосився зі словом, зробив серйозні зауваження і всіх здивував глибоким знанням предмету й цитатами з пам'яті латинських, грецьких та жидівських джерел. Враження він зробив на всіх велике» [7, 15].

Продовжуючи мову про історичні уподобання науковця, звернемо увагу на «безсторонність», «власне чуття» історика, яке він репрезентував своєю творчістю (а не про принцип партійності в історичних дослідженнях, як це приписувала І. Франкові радянська наука). Дослідник роз'яснював, що історик, по-перше, є людиною, сином певного історичного періоду, певного народу, вихованим на певних поняттях і поглядах, «...від котрих впливу ще ніхто на світі не увільнився». По-друге, історія ніколи не буде і не може бути повною, завершеною. «Історія назавсідги

останеться таким будинком, котрий кожне нове покоління в більшій або меншій часті перебудовує і пересипає відповідно до власних потреб, до власних поглядів...» [8, 77]. Наголосимо, що І. Франко окреслив своє розуміння західноукраїнського чинника в контексті українського буття, перспектив його розвитку.

Фактично вчений одним із перших розпочав студіювання економіки краю, оскільки до 60-х рр. ХІХ ст. дослідження здійснювали переважно у напрямку вивчення усної народної творчості, а також деяких обрядів і частково одягу. І. Франко та його однодумці порушили питання житла, приготування їжі, звичаєвого права, способів володіння землею та форм організації суспільного життя, які «випадали» з поля зору дослідників [9, 229]. Глибокий аналіз розвитку науки у контексті її відповідності запитам суспільства наводив на думку, що розвиток економічних відносин є однією із головних частин у відносинах між народами [10, 25].

Основні віхи життя і творчості вченого пов'язані з Галичиною, Буковиною, тому чимало наукових положень і висновків зроблено на підставі аналізу галицької дійсності, її актуальних проблем. І. Франко досліджував український народ як культурну, етнічну спільноту, свідченням чого стали понад 40 етнографічних розвідок, значна кількість рецензій, відгуків. Наприкінці 70-х рр. ХІХ ст. за його участю було організовано масове збирання матеріалів про життя й побут українців, розширено територію і межі етнографічних досліджень, залучено до цієї роботи студентську молодь. Із цією метою в 1883 р. учений створив Етнографічно-статистичний гурток у Львові, заохочував члена Краківської академії наук І. Коперницького до організації етнографічної експедиції на Бойківщину, Лемківщину, інші місцевості українських Карпат. Зібрані матеріали публікували в «Етнографічному збірнику», заснованому в 1895 р., а з 1899 р. – у «Матеріалах до українсько-руської етнології». В 1898 р. при філологічній секції Наукового товариства імені Шевченка створено Етнографічну комісію, в якій працював І. Франко і навіть здійснив кілька експедицій. Так, у 1900 р. О. Роздольський, М. Павлик, О. Колесса, І. Франко побували у Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини, у 1904 р. організовано подорож на Бойківщину. І. Франко також виступив організатором збирання експонатів для музею при НТШ, завданням якого було систематизувати і зберігати для науки пам'ятки культури.

Результати наполегливої праці оприлюднено на декількох виставках. Зокрема, в 1881 р. у Коломиї відбулася перша етнографічна виставка у Галичині, на якій було представлено покутсько-гуцульські народні вироби: килими, вишивки, гончарські та вирізьблені з дерева вироби. У 1882 р. в Перемишлі організовано крайову, а в 1887 р. у Тернополі – виставку зразків народного одягу західних областей. Із цього приводу опуб-

ліковано розвідку «Етнографічна виставка у Тернополі» (1887), де акцентовано увагу на значенні подібних проектів, оскільки «...із порівняно малою дослідженістю етнографічних і економічних властивостей різних регіонів і племінних груп кожна така спроба, якщо буде проведена і здійснена згідної певної системи, хоч і в обмеженому обсязі, ... пробуджує живе зацікавлення народом» [11, 479].

У 1894 р. створено етнографічний відділ при Музеї художнього промислу у Львові. Цим подіям значну увагу приділяв І. Франко, популяризуючи їх у часописах «Діло» (1892), «Життє і слово» (1894), «Кур'єр Львівський» («Kurier Lwowski» (1897)). Вважаючи економічну науку важливим інструментом на шляху визволення українства, І. Франко надавав великого значення методиці дослідження, пропонуючи виявити єдність матеріальної і духовної культури українського народу на всій етнічній території, наголошуючи на спільних рисах культури і побуту її складових. Доцільним способом викладу інформації науковець вважав монографічний опис із широким використанням статистичних та економічних даних.

Галицьке буття є визначальним у студіях із соціально-економічного становища в умовах Речі Посполитої та Австро-Угорської імперії. Неодноразово І. Франко аналізував процес розвитку освіти в Галичині, розуміючи її перспективи. Стан української освіти мислитель порівнював із російською («Університети в Росії» (1887), «Двоязичність і дволичність»), австрійською («Середні школи в Галичині в 1875–1883» (1884)), польською («К истории просвещения в Галиции»). У розвідці «Народні школи і їх потреби» (1891) дослідник вказував на те, що близько 3000 громад у Галичині не мають початкових шкіл і лише одна школа припадає на 1713 осіб, на дуже низьку вчительську платню [12, 108–112].

Базуючись на даних переписів 1880 і 1890 рр., І. Франко у статті «Скільки нас є?» (1892) проаналізував кількісний і національний склад населення Галичини, його віросповідання та освітній рівень. У 1890 р. тут проживало майже 6 млн. 608 тис. осіб, густина населення – 84 особи на 1 кв. км. Дослідник подав такі статистичні дані про стан неписьменності: у 1890 р. не вміли читати і писати 68% населення, а серед жінок цей показник становив 71,6% [13, 317]. Недостатній рівень розвитку нижчої школи породжував проблеми в її вищій ланці. І. Франко констатував нестачу творчості, належного рівня викладання у гімназіях та університетах, відсутність допомоги та заохочення власних думок, низький рівень науки [14, 168]. Стан освіти в краї вчений пов'язував з іншими труднощами, що не давали змоги природним шляхом розвиватись українству. В статті «Що нас єднає, а що розділяє?» він уперше наголосив на солідарності між галицькими робітниками як запоруці поліпшення їхнього життя [15, 16].

Аналізуючи становище галицького селянства, дослідник у рецензії на книгу С. Щепановського «Злидні Галичини в цифрах» (1888) зауважив, що Галичина випереджує інші європейські країни щодо відносної кількості рілнничого населення, а галичани, котрі експортують сільськогосподарську продукцію, харчуються дуже бідно. За винятком споживання картоплі (у чому Галичина випереджувала всі інші країни), середнє споживання збіжжя і м'яса не становить половини європейського [16, 17]. Формуючи тодішнє українство, національний світогляд борців за незалежність України, І. Франко стверджував, що причинами такого низького рівня не є фізична дегенерація або нездатність галицького робітника чи селянина. «Головною причиною нашої економічної відсталості є брак засобів і сучасних знарядь праці – машин» [16, 16].

Учений вивчав побутові умови селянин і робітників. Зокрема, у статті «Галицький селянин» (1897), використовуючи описовий метод, він подав основні звичаї жителів села, яке, на перший погляд, було доволі мальовничим та мало ідилічний характер. Але, зазвичай, місцем проживання для селянської родини слугувала одна кімната площею 15–20 кв. м, основну частину якої займала примітивна багатofункціональна глиняна піч для хліба. Дослідження повсякденного життя дало змогу зробити висновок, що галицький селянин «...їсть половину з того, що європейський робітник. Очевидно, працездатність, енергія та охота до праці галицького селянина впливають з цього» [17, 503–505].

Кілька спеціальних статей науковець присвятив галицькому лихварству, виокремивши головні чинники, що спонукували селян позичати грошей. Це, зокрема, були переднівок, стихійні лиха, неврожай, пишні весілля, хрестини, похорони, судові процеси, переговори щодо спадщини та податки [18, 375]. Галичину вчений називав класичним прикладом лихварства. Оскільки селянство шукало вихід у «щасті за кордоном», у публікації «Еміграція галицьких селян» (1893) перелічено причини масових виїздів галицького селянства за кордон.

В унісон україномовній публіцистиці та науковим розвідкам із життя галицького села дослідники творчості вченого наголошують на аналогічній тематиці в німецькомовних творах І. Франка, поділяючи при цьому його бачення тогочасної дійсності. Предметом дослідження більшості німецькомовних праць стали: специфіка економічних обставин життя галицького села, особливості «світу» галицької родини, стан шкільництва краю, а також суспільно-політичні реалії в контексті визначення «статусу» галицького виборця-селянина, фальшування результатів голосування, польсько-українські взаємини та їх наслідки для розвитку соціальної інфраструктури [19, 58–65].

Наголошуючи, що політична несамостійність нації дає змогу визискувати себе іншій, І. Франко доходив висновку про те, що національно-економічні питання спонукають до виборювання для себе політичної самостійності. Обґрунтовуючи свій погляд на національний розвиток України [20], мислитель підкреслював: «...Доки ми не будемо представляти з себе моральної і матеріальної сили, доти ніщо нам надіятися на які-небудь уступства зі сторони наших противників. ...політика рахування на яку-небедь чужу, случай ну поміч не єсть політикою розумних людей» [21, 310]. Теоретичною основою, фундаментом української національної ідеї (про це йдеться і в «Одвертому листі до галицької молодезі»), як і будь-якої іншої нації є розвиток соціальних ідеалів – «... синтезом усіх ідеальних змагань, будовою до якої повинні йти всі цеглини, буле ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного ... життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до пановання одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [22]. У політичних поглядах І. Франко еволюціонував від «народовства» до українського самостійництва («Поза межами можливого», «Рецензія 1896 р. на книгу Ю. Бачинського «Україна irredenta»).

Таким чином, навіть стислий огляд праць мислителя на історико-економічну тематику, засвідчує, що його творчість зближувала роз'єднані українські землі. Аналіз галицької дійсності в контексті історії всього українського народу сприяв оформленню концептуальних підвалин історії економічної думки як цілісної системи знань про Україну та українців, а І. Франка можна вважати одним із перших істориків економіки України.

The article deals with scientific and literary works by I. Franko on historical and economic themes. There is proved the importance of his studies in the formation of economic history.

Key words: *history of economics, Galicia, usury, farmers.*

Проанализировано научные и литературно-публицистические труды И. Франка историко-экономической тематики. Доказано весомость его исследований в становлении экономической истории края.

Ключевые слова: *история экономики, Галичина, ростовщичество, крестьяне.*

Література

1. Франко І. Промова на ювілеї М. П. Драгоманова / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 46. – кн. 2 – С. 220–227.

2. Франко І. Галицьке краєзнавство / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 46. – кн. 2 – С. 116–150.
3. Злупко С. Економічна історія України: Навч. посіб. / С. Злупко – К., 2006; Ковальчук В., Сарай М. Історія світової та української економічної думки / В. Ковальчук, М. Сарай. – Тернопіль: Астон, 2004; Ковальчук М., Лазарович М., Сарай М. Історія економіки та економічної думки: Навч. посіб. / М. Ковальчук, М. Лазарович, М. Сарай. – К.: Знання, 2008. – 647 с. та ін.
4. Дей О. Іван Франко і народна творчість / О. Дей – К.: Держвидав України, 1995. – 298 с.; Возняк М. З життя і творчості Івана Франка / Возняк М.; під ред. М. Ф. Нечиталука. – К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1955. – 304 с.; Вервес І. І. Франко і питання українсько-польських взаємин 70–90-х років XIX ст. / І. Вервес – К., 1970. – 361 с.; Грицак Я. Спроба політичного портрету І. Франка / Я. Грицак – Львів, 1990. – 177 с.; Кравець М. І. Франко – історик України / М. Кравець – Львів, 1971. – 220 с.; Ломова М. Етнографічна діяльність І. Франка / М. Ломова; відп. ред. К. Гуслистий. – К.: АН УРСР, 1957. – 120 с.; Микитась В. Франко – дослідник української полемічної літератури (16–17 ст.) / В. Микитась. – К., 1983. – 154 с. та ін.
5. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 76–139.
6. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 188–195.
7. Шелухін С. Українство 80-х років XIX віку і мої зносини з Іваном Франком / С. Шелухін // Літературно-науковий вістник. – 1926 – Т. ХС. – С. 280–289.
8. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 45. – С. 76–139.
9. Гнатюк В. До характеристики етнографічної діяльності Івана Франка / В. Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. XXI. – Ч. 17 – С. 229–232.
10. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 45. – С. 76–139.
11. Франко І. Етнографічна виставка у Тернополі / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 45. – С. 466–479.
12. Франко І. Народні школи і їх потреби / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 108–115.
13. Франко І. Скільки нас є? / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 308–321.
14. Франко І. З поля нашої науки / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. II. – С. 166–179.
15. Франко І. Що нас єднає, а що розділяє? / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. I. – С. 15–19.
16. Франко І. Злидні Галичини в цифрах / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. I. – С. 14–20.
17. Франко І. Галицький селянин / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. II. – С. 503–513.
18. Франко І. Лихварство в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. II. – С. 373–392.
19. Рудницький Л. Образ Галичини у німецькомовних творах І. Франка / Л. Рудницький // Варшавські українознавчі зошити, 15–16: Польсько-українські зустрічі / За ред. С. Козака. – Варшава, 2003. – 557 с.
20. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 45. – С. 276–286.
21. Франко І. Наше теперішнє положення / Іван Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46. – С. 306–321.